

UTÓSZÓ = Nachwort in 1960a²

Miklós Pal:

ZEN-BUDDHIZMUS ÉS PSZICHOANALÍZIS

Az 1957-ben Mexikóban, a Nemzeti Egyetemen (Autonomous National University of Mexico), Cuernavacában megtartott s a távol-keleti zen- (csan-) buddhizmusnak és a modern nyugati pszichológiának, azon belül is a pszichoanalízisnek az egybevetésére vállalkozó szeminárium két legfontosabb előadása volt a japán Suzuki professzoré és a német származású amerikai pszichoanalitikusé, Erich Frommé. Mindkét előadó hírnevéhez és nemzetközi tekintélyéhez méltó eszmefuttatással tette emlékezetessé ottani szereplését.

Daisetz Teitaro Suzuki (1869–1960) századunk leghíresebb japán bölcselője, a buddhista vallásbölcséletnek s azon belül a zen-szekta filozófiájának kitűnő ismerője. Nyugati (európai és amerikai) műveltsége és nyelvtudása segítségével sikerrel kísérelte meg a nyugati világban megismertetni ezt a sajátosan távol-keleti tant, történetét, filozófiáját és a japán kultúrában betöltött szerepét – tucatnyi könyve jelent meg angol nyelven (s másfél tucatnyi hazájában, japánul). Akik ismerték, azt valják, hogy személyének varázsa is hozzájárult sikereihez „apostoli küldetésében”: a távol-keleti bölcsről kialakult modern nyugati kép – alapos tudás és szerénység, párbeszédre való készség és tolerancia mások nézeteivel szemben – egy kicsit az ő vonásait viseli mindazok körében, akik ismerhették vagy legalább írásaiban lelhetek örömet.

Erich Fromm (1900–1980) a pszichoanalízis harmadik nemzedékének egyik legrangosabb képviselője, a sokfelé ágazott freudi tanítások egyik ágának – talán, mellőzve a szakmai terminológiát, szociológiai-filozófiai ágnak nevezhetjük – ma egyik legkorszerűbb s a marxista gondolkodás számára is rokonszenvesnek ítéltető nézeteiről ismert mestere. (Nemrégiben aratott nagy sikert – méltán – első magyarra fordított könyve, *A szeretet művészete*.)

Suzuki előadásában mindenekelőtt összehasonlítja a keleti és a nyugati gondolkodást, pontosabban észjárást és magatartást. Érzékletes példát talál ehhez egy Basó-haiku és egy Tennyson-vers párhuzamba állításával: a japán költő megbámulja a virágot – az angol letépi, s úgy elmélkedik fölötte. Ebből a konkrét magatartáspéldából vezeti le a kétfajta észjárás és magatartás ellentétpárjait. A keleti észjárás szintetikus jellegű – értsd: a virágot is, önmagát is a nagy természet parányi részének tekinti, csak egységben hajlandó ezeket tudomásul venni –, ehhez igazodva magatartása is passzív. A nyugati civilizáció emberének észjárása analitikus – mindent szétboncol s elemeire széjjel-szedve próbálja meg szemügyre venni –, magatartása is ehhez igazodik: aktívan avatkozik bele a természetbe, a világ minden jelenségébe. S az ebből az alapmagatartásból sarjadó ellentétek: a keleti hallgatag – a nyugati ékes-szóló, a keleti ösztöneire hallgat – a nyugati az eszére stb. stb., s a nagyon lényeges megjegyzés: a keleti társadalmi csoportban (kollektívában) gondolkodik – a nyugati individuálisan, és hajlamos akarátát másokra ráerőltetni. Ma már közhely a nyugati (európai) agresszív viselkedés a természettel s a világ egészével szemben – s a vele ellentétes keleti tolerancia és harmóniakeresés a természet és a világ

viszonylatában. Suzuki a maga finom ironikus és toleráns módján azzal summázza ezt a gondolatsort, hogy emlékeztet arra: a keleti észjárásnak megszemélyesített példája Lao-ce – aki azonban az európai szemével nézve egyszerűen idióta. Vagy tanítványa, Csuang-ce, akinek a kút-gémtől irtózó parasztja – a kényelmét, munkája könnyebbségét is feláldozza, csak hogy ne legyen rajta úrrá a gép! –, a máig érvényes európai normák – s nemcsak a marxista normák – értelmében ostoba reakciós. Ennek a máig érvényesnek latszó értékítéletnek a megkérdőjelezése csak napjainkban kezdődött meg nálunk – Nyugaton lényegesen korábban –, amikor egyre nyilvánvalóbbá válik a gépi civilizáció környezetet, természetet és egyáltalán az emberi világot feltartóztathatatlanul pusztító hatása. A nyugati technikának és civilizációnak ez a negatív megítélése a tradicionális keleti gondolkodás számára magától értetődő: ők kívülről néznek bennünket.

Suzuki a továbbiakban érdemben kizárólag a zen bölcséletét fejtegeti. Kifejti a zen „tudattalan” fogalmának értelmét (a terminológiában igazodva a pszichoanalízishoz). A megismerés tárgyának zen-típusú megközelítése annyit jelent, hogy bele kell hatolni a tárgyba s azt mintegy belülről szemlélni. A tárggyal való ilyenfajta azonosulás nem egyéb, mint az életnek „művészi módon” való megélése – Suzuki megfogalmazása szerint. (Talán nem érdektelen ehhez hozzátenni azt a korábban is kifejtett nézeteimet, miszerint a keleti társadalmak – nyelvi és a nyelv alapján kibontakozott kulturális normák hatására – az artistikumot, mind a vizuális, mind a verbális művészséget előtérbe helyező, magasabbra értékelő formációk.) Nos, Suzuki szerint, az életnek művészi módon való megélése

nem egyéb, mint az ember és a természet közti harmóniának a föllelése: élni természetes módon, de teljes önmegvalósításban. Teljes önmegvalósításban, azaz: önmagunk mestereként. A kulcsfogalom itt a „kozmosz tudattalan” megélése, s ez nem más, mint az ismeretlen, a titok – az európai (nyugati) megfogalmazásban a „nem-tudományos” vagy, ha úgy tetszik, a „tudomány előtti megismerés” – átélése és hasznosítása az ember belső tökéletesítésére. Szemléletes példaként kínai és japán anekdoták szolgálnak illusztrációként arra, hogy mit jelent ez a szavakkal nehezen kifejezhető megismerésforma. Suzuki, önmagához következetesen, igyekszik minél kevesebbet használni a nyugati analitikus, fogalmi és logikai magyarázatot – helyette a képes beszédet, az életszagú példát, az anekdotát részesíti előnyben; kivételesen alkot terminusokat is – többnyire tükörfordításként és ezekben is metaforákat villantva, ilyen (szerinte) a tudattalan zen megfelelője: „a nagy tökély tükör tudása”.

Az önmagunk (self) zen-fogalmának kifejtésében még inkább ezzel a kifejtési móddal él, csak itt már gyakrabban fordul a nyugati gondolkodók – vallásbölcselek és életfilozófusok – párhuzamaihoz. Végül is a kínai csan egyik híres mesterének, Lin-csinek (Rinzai) a kulcsszavához fordul, amely nem kevésbé metaforikus: az „ügy nélküli igaz ember” magyarázatát azonban úgy oldja meg, hogy Lin-csi egyik prédikációjának a teljes szövegét idézi – ez a csan/zen-fejtegetés, a szanszkrit és a kínai buddhizmus fogalmaival, archaikus modorával (9. századból származó kínai szövegből van fordítva) igen poétikus módon, azaz inkább sejtetve, mintsem magyarázva próbál útba igazítani bennünket, nyugati olvasókat.

Végül Suzuki ismerteti a kóan (paradoxon, rejtvény a tanítvány útba igazítására) és a mondó (kérdés–felelet hasonló célra) technikák értelmét és hasznát az önmaga és a világ harmóniáját kereső zen-tanítvány lelki épülésében és ezzel kapcsolatban a rejtvényeket, kérdéseket feladó mesterek szerepét a tanításban. Itt az anekdoták mellett gyakran ad történeti információkat is a szekta múltjáról, a módszerek alakulásáról. Befejezésül a lelki „önépítés”, a zen-megvilágosodás Öt Lépcsőjének részletes magyarázatát adja, az anekdoták mellett itt a keleti gondolkodástól – elsősorban az indiaitól – nem idegen táblázatok segítségével.

Fromm tanulmánya már címével is jelzi, hogy kifejezetten a két „rendszer” összevetésére vállalkozik, ami annyit is jelent, hogy a zent pszichológiai rendszernek (és pszichiátriai módszernek) fogja fel. Példásan módszeres – már nyugati szemmel ítélve módszeres – okfejtésében a pszichoanalízisből indul ki. Ez a pszichoanalízis, egy helyütt meg is mondja, a modern elméletnek egyik, általa sajátjának tekintett és humanisztikusnak nevezett teoretikus változata. Történeti és szociológikus látásmódjának megfelelően kiindulási pontnak a nyugati ember és társadalom mai krízishelyzetét választja. Fromm számára ez a krízis abban áll, hogy a mai ember – a görög és héber kultúrák és hitek tradícióját elhagyva – fokozatosan és Descartes óta egyre határozottabban a rációt részesíti előnyben az érzelem rovására, s ennek következtében egyre inkább a „bírní” magatartást érvényesíti a „lenni” elhanyagolásával. A klasszikus vallások és tradíciók legfőbb célja az ember tökéletesítése volt, a civilizációs fejlődés ennek helyébe a dolgok tökéletesítését helyezte; az élet mint olyan célta-

lanná vált, megszűnt fő érzékként szerepelni – s éppen ez okozza a mai ember tudathasadásos állapotát. Már csak azért is, mert a nyugati ember ennek az átalakulásnak a folyamán az „atyai gondviselő”. (azaz az isten) képzetét is feladta. A keleti vallások, állapítja meg, éppen azért tudnak választ kínálni a nyugatiak számára ebben a krízisszituációban, mert azokból eleve hiányzik ez az „atyaképzet”. Fromm itt arra utal, hogy a buddhizmus tiszta formájában is, zen-változatában is voltaképp isten nélküli vallás: Buddha nem isten, hanem a tökéletesség fokára eljutott ember, amit pedig – Suzuki egy másik helyen kifejtett gondolatát idézve – a nyugatiak a világot teremtő és mozgató akaratként vagy eszmeként valami transzcendensben ragadnak meg, a keletiek számára a világ, a természet immanens része.

Fromm sajátosan jellemzi az értékek és a célok freudi felfogását. Az ő értelmezése szerint Freud fő célja az igazság – azaz a lélektani igazság – optimális megismerése volt. Ebben ugyan megelőzték néhányan, de mindenesetre ő volt az első, aki ezt tudományos alapon kísérlete meg. Fogalmai lényegesen meghaladják a klasszikus betegség- és gyógyításfogalmakat: nála ugyanis a tudás vezet el egy átalakuláshoz, s ez az ő idejében forradalmi újítás volt a pszichológiában. A hagyományos nyugati orvoslást megtagadó freudi módszerek – Freud tudta és szándéka nélkül – a keleti gondolkodással rokonítják felfogását, ilyen mindenekelőtt a szabad asszociációnak mint tudományos eszköznek a felhasználása, de ilyen a kezelésnek az elnyújtása, akár esztendőkre is.

Napjainkban azonban a pszichoanalízis teljesen új helyzettel találja szemben magát. Míg Freud idejében a szó

szoros (és nem pejoratív) értelmében vett tüneti kezelés folyt, napjainkban a kezelésre szoruló vagy kezelést igénylő beteganyag túlnyomó részét nem a „klasszikus” tünetekről panaszkodó lelki betegek, hanem a depressziósok, életuntak teszik, akik maguk sem tudják, mitől szenvednek voltaképpen. Fromm éppen ezért szögezi le, hogy ma a terápia befejezését nem a betegség hiányának, pontosabban a tünetek elmaradásának a megállapítása jelenti; ma a terápia befejezését csakis egy pozitívum megállapítása adhatja meg, ez pedig a jó közérzet („well-being”) megléte. Ami pedig ennek a jó közérzetnek a lényegét illeti, nem egyéb az, mint az ember harmóniája saját természetével. Az örök és újra megfogalmazott kérdésre – hogy ti. miért él az ember? mi az élet célja? – lényegében két felelet-típus adódik Fromm szerint. Az egyik a regressziós válasz, amelyik az emberré levés előtti stádiumok (anyaméh, állati szint stb.) mintáját állítja fel megoldási lehetőségként – ezek éppen a patológikus esetek mind az egyes ember, mind egész társadalmak esetében. A másik választípus a teljes megszületés („fully born”) fogalmában fejezhető ki Fromm szerint, s ez nem más, mint az ember emberi adottságainak a kiteljesítése – ehhez szerinte szüntelenül újjá kell születnünk, fejlődésünk és környezetünk változása miatt újra meg újra meg kell valósítanunk önmagunkat. A pozitív példákat erre a – Fromm sajátos értelmezésében vett – „vallásos” emberek és társadalmak szolgáltatják. Fromm „valláson”, illetve „vallásosságon” egyfajta humanizmust, az emberben, a humánumban való hitet érti. (Kissé zavaró lehet, hogy használja a vallás szót köznapi és történelmi értelmében is, pl. akkor, amikor regresszív megoldást kínáló ősi vallási kultuszokról be-

szél, a német fasizmusmal kapcsolatba hozott ősgermán mítosz utalásairól.)

Fromm ezek után a klasszikus pszichoanalitikai fogalmak korszerű kifejtését adja. A tudat esetében megkülönbözteti a funkcionális tudatosság fogalmát (azt ti., amelyek az egyén szubjektív állapotára vonatkozik), a személyiségre vonatkozót s harmadikként a reflektáló intellektust, de ezekhez még egy negyediket is hozzáilleszt, a modern én-tudat (self-consciousness) fogalmát. Hangsúlyozza, hogy minden tudat – tudatosság – szociális szűrők közbeiktatásával működik. Ilyen szociális szűrő a nyelv: amit nyelvileg nem lehet kifejezni, pl. valamilyen nyelv objektív adottságai miatt, azt nem is tudatosítjuk, esetleg torzítva tudatosítjuk. Ehhez a szűrőrendszerhez tartozik – a nyelvhez kapcsolódva – a társadalmilag érvényesnek tekintett logika; utal az európai, arisztoteliai logikának és a keleti, általa „paradox logikának” nevezett gondolkodásmódnak az ellentéteire. De ilyen szűrő a tapasztalat társadalmi tartalma is, példa rá az a Freud óta jól ismert jelenség, hogy bizonyos élményeket a társadalom törvényei, etikai felfogása nem engednek tudatosítani. A pszichoanalízis alapvető megoldási kísérlete a tudattalan tudatossá tétele, s ez Frommnál az elfojtás feloldását is magában foglalja. A teória különböző értékrendek alapján valósította meg ezt a megoldást: Freudnál a tudattalan bűnökkel volt tele, Jungnál viszont ez volt a kollektív bölcsesség tárháza, végül Frommnál a kettő között nincsen értékülönbség, nála mindkettő az emberi személyiség értékes és szerves egységet alkotó része. Ezért az ő válasza a totális tapasztalatnak – a tudatosnak és a tudattalannak együttes – megélése: az ember egyetemességének tapasztalati átélése. (Érdeemes

megjegyezni, hogy mennyire rokon ez a felfogás, még a terminusokban is, Lukács híres katarzisélmény definíciójával.)

Ezek után tér rá Fromm arra, hogy felvázolja, milyen egyezései, hasonlóságai vannak ennek a humanisztikus pszichoanalízisnek a zen „megvilágosodás” (szatori) elméletével és technikájával – a hasonlóságok hitelét történetileg is megerősíti európai gondolkodók (Eckhart Meister, Heidegger, sőt Hérakleitosz) felidézésével. Voltaképp az az általa jó közérzet (well-being) kifejezéssel illetett eszményi állapot azonos a zen által elérni kívánt megvilágosultsággal. Hangsúlyozza a zen és a saját elmélete közti hasonlóságot az etikai irányultság tekintetében, a tekintélyektől szabadulni kívánó függetlenülés törekvésének közösségében s egy sor kisebb technikai vonás – a hamis tapasztalat megítélése, a gondolkodás szerepének, illetve a mester-tanítvány viszonyának a felfogása – tekintetében. Részletesen megvizsgál néhány terminológiai kérdést is, elsősorban a tudat értelmezésével kapcsolatban, amiket sem megkerülni, sem megnyugtatóan megoldani nem lehet a két rendszer összevetésénél – voltaképp a fentebb említett nyelvi és logikai szűrők eltérő működése miatt.

Fromm végső következtetése az, hogy mind a zen, mind a pszichoanalízis kidolgozott, autonóm módszer, de tanulnia nemcsak a nyugati pszichoanalitikusnak lehet a zentől, hanem, a közfelfogással ellentétben, a zen mai művelőinek is hasznára szolgálhat a pszichoanalízis ismerete.

Suzuki és Fromm tanulmánya együtt, egymás mellé téve értékes igazán. Azon kívül, hogy mindegyik önmagában is szemléletesen példázza okfejtésében és előadásmód-

jában saját módszerét, gondolkodásmódját, s azon túl, hogy mindegyik önmagában is hiteles összefoglalását adja saját rendszerének – „életfilozófiai” jellegű elméletének és pszichológiai vonatkozású ismeretanyagának –, megvilágítják egymást is. Az olvasó itt együtt tanulmányozhat egy keleti „pszichikai autogén tréninget” és egy nyugati „önmegváltás-megvilágosodás technikát” – elméleti megalapozásukkal, rokonságaikkal és különbözőségeikkel együtt. A ma emberének voltaképp nem technikai útmutatásokra van szüksége elsősorban hanem arra, amit mind a két elmélet és rendszer együttesen és egybehangzóan vall, hogy ti. fölismerje önmagában rejlő értékeit, miképp teljesíthetők ki az ember ember voltának lehetőségei. S ehhez a fölismeréshez mind a két tanulmány meggyőző érveket és rokonszenves szemléletmódot kínál.

S ha az olvasó – európai lévén – további eligazításra vagy épp történeti hitelű információkra is igényt tart, akkor részint Fromm bevezetőben említett könyvéhez (és természetesen az örvendetesen megszaporodott Freud-kiadásokhoz) irányíthatom az egyik irányban; a másik irányban pedig *A zen és a művészet* című kis könyvemhez, amelyben a csan/zen-buddhizmusnak történeti fejlődését is megkíséreltem fölvezetni. S remélhetőleg, mire ez a könyv megjelenik, az olvasó már eredetiből fordított csan-szövegeket is tanulmányozhat – vagy inkább élvezhet – a költőiségükben is szívet mozdító – európai szójárással: elmemozdító – példázatokban.

Suzuki és Fromm tanulmányához s a zen és a pszichoanalízis témaköréhez jó lélekkel biztathatom elmélyülésre a hazai olvasókat. Ha nem is a mi eszmerendszerünkhöz tartozó, de mindenképpen megismerésre érdemes – oly-

kor esetleg vitatható – s kissé beszűkült szellemi életünkben minden bizonnal gazdagodást és termékeny eszmecszerét ígérő gondolatokat kap itt mindenki, akit mai világunk gondjai és saját személyiségének problémái izgatnak. Attól tartok, sem az egyik, sem a másik nem lehet közömbös számunkra – senki számára.

Miklós Pál

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.

Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

ERICH FROMM
DAISETZ TEITARO SUZUKI

*Zen-buddhizmus
és pszichoanalízis*

.1960a²⁵

HELIKON KIADÓ